

UDK:364

Suxrob XIDIROV,

Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi "Vazirlik-idora va nodavlat tashkilotlar ishini muvofiqlashtirish bo'limi" boshlig'i, sots.f.d. (PhD), dotsent

E-mail: suxrob.xidirov.82@gmail.com

PhD A.Abdullayev taqrizi asosida

IJTIMOY XAVFSIZLIK FENOMENINING NAZARIY METODOLOGIK ASOSLARI

Аннотация

Ushbu maqolada ijtimoiy xavfsizlik fenomenining nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Ijtimoiy xavfsizlik – jamiyatning barqaror rivojlanishi, inson huquq va manfaatlarining himoyasi hamda ijtimoiy institutlarning uzluksiz faoliyati bilan chambarchas bog'liq tushuncha sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda ijtimoiy xavfsizlikning nazariy talqinlari, ilmiy adabiyotlarda yondashuvlar, uni o'rganish metodlari, natijalar va munozarali jihatlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy xavfsizlik, xavfsizlik nazariyasi, metodologiya, ijtimoiy institutlar, barqaror rivojlanish, ijtimoiy siyosat, ijtimoiy barqarorlik.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФЕНОМЕНА СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Аннотация

В статье анализируются теоретико-методологические основы феномена социальной безопасности. Социальная безопасность рассматривается как понятие, тесно связанное с устойчивым развитием общества, защитой прав и интересов человека, а также непрерывным функционированием социальных институтов. В исследовании рассматриваются теоретические трактовки социальной безопасности, подходы в научной литературе, методы её изучения, результаты и дискуссионные аспекты.

Ключевые слова: Социальная безопасность, теория безопасности, методология, социальные институты, устойчивое развитие, социальная политика, социальная стабильность.

THEORETICAL METHODOLOGICAL BASIS OF THE PHENOMENON OF SOCIAL SECURITY

Annotation

This article analyzes the theoretical and methodological foundations of the phenomenon of social security. Social security is considered as a concept closely related to the sustainable development of society, the protection of human rights and interests, and the continuous functioning of social institutions. The study covers theoretical interpretations of social security, approaches in scientific literature, methods of its study, results, and controversial aspects.

Key words: Social security, security theory, methodology, social institutions, sustainable development, social policy, social stability.

Kirish. Globalizatsiya, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning jadallashuvi va yangi xavf-xatarlarning paydo bo'lishi ijtimoiy xavfsizlik masalasini zamonaviy ilmiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishiga aylantirdi. Ijtimoiy xavfsizlik fenomeni nafaqat davlat siyosatining strategik yo'nalishi, balki ijtimoiy barqarorlikning asosi sifatida ko'riladi. Uning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqish jamiyatning ijtimoiy siyosat konsepsiyalarini rivojlantirish, inson huquqlarini ta'minlash hamda yangi xavflarni bashorat qilish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy xavfsizlik nazariyasi ko'plab fanlarda – sotsiologiya, siyosatshunoslik, iqtisodiyot va huquqshunoslikda o'rganilgan. Xorijiy olimlardan A. Giddens, D. Bell ijtimoiy xavfsizlikni zamonaviy xavf jamiyatining asosi sifatida talqin qilgan. Mahalliy tadqiqotlarda esa ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda davlat siyosati, aholining turmush darajasi, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimining rivoji muhim omillar sifatida ko'riladi.

Ilmiy adabiyotlarda ikki asosiy yondashuv ajralib turadi:

Normativ yondashuv – ijtimoiy xavfsizlikni davlat tomonidan tartibga solish, qonun va siyosiy qarorlar bilan ta'minlash.

Ijtimoiy-pragmatik yondashuv – ijtimoiy xavfsizlikni aholining hayot sifati, ijtimoiy institutlarga ishonch darajasi va madaniy barqarorlik orqali baholash.

Metodlar bo'limi. Ushbu tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Nazariy-tahliliy metod – mavjud ilmiy manbalarni tahlil qilish, ijtimoiy xavfsizlikka oid konseptual yondashuvlarni umumlashtirish.

Solishtirma metod – ijtimoiy xavfsizlikning turli mamlakatlardagi ta'minlanish tajribasini solishtirish.

Sistemali yondashuv – ijtimoiy xavfsizlikni jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va madaniy tizimlari bilan uzviy aloqada o'rganish.

Natijalar . Ijtimoiy xavfsizlik (societal security) xavfsizlik tadqiqotlarining Kopengagen maktabi (Copenhagen School) tomonidan ishlab chiqilgan kontsepsiya bo'lib, jamiyatning o'zining asosiy xususiyatlarini, identifikatsiyasini va madaniy birligini mumkin bo'lgan tahdidlar ostida saqlab qolish qobiliyatini ifodalaydi. Bu kontsepsiya an'anaviy davlat-markazli xavfsizlik tushunchasidan farqli o'laroq, jamiyatni mustaqil referent obyekt sifatida ko'rib chiqadi, ya'ni xavfsizlik tahdidlari nafaqat harbiy yoki siyosiy, balki madaniy, identifikatsiya va ijtimoiy jihatlarda ham yuzaga kelishi mumkin. Ushbu fenomen 1990-yillarda, Sovuq urush tugashi

va globalizatsiya jarayonlari fonida shakllangan bo'lib, jamiyatning kollektiv identifikatsiyasini himoya qilishga qaratilgan. Quyida batafsil nazariy va metodologik asoslarni ko'rib chiqamiz.

Tarixiy Fon va Rivojlanish: Ijtimoiy xavfsizlik kontsepsiyasi xavfsizlik tadqiqotlarining kengayishi (widening of security) jarayonining natijasi hisoblanadi. An'anaviy xavfsizlik nazariyalari (masalan, realizm) davlatni asosiy referent obyekt sifatida ko'rib, harbiy tahdidlarga urg'u bergan bo'lsa, 1980-1990-yillarda ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy tahdidlarning o'sishi bilan xavfsizlikni kengaytirish zarurati paydo bo'ldi. Kopengagen maktabi, Barry Buzan, Ole Wæver va Jaap de Wilde kabi olimlar rahbarligida, 1998-yilda chop etilgan "Security: A New Framework for Analysis" kitobida bu kontsepsiyani batafsil ishlab chiqdi. Ushbu asar xavfsizlikni besh sektorga bo'ladi: harbiy, siyosiy, iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy. Ijtimoiy sektor aynan jamiyatning kollektiv identifikatsiyasiga qaratilgan bo'lib, tahdidlar ko'pincha migratsiya, milliy ajralish, madaniy assimilyatsiya yoki globalizatsiya ta'sirida yuzaga keladi.

Kontsepsiyaning rivojlanishi Sovet Ittifoqi parchalanishi va Yevropa Ittifoqining integratsiyasi bilan bog'liq. Masalan, Yugoslaviya mojarolari davrida etnik va madaniy tahdidlar jamiyat xavfsizligini o'rganishga turtki berdi. Shuningdek, Skandinaviya olimlari (masalan, Bengt Sundelius) jamiyatni "hayot beruvchi funksiyalar" sifatida ko'rib, uning kritik infratuzilmasini himoya qilishga e'tibor qaratganlar. Bu variant Kopengagen maktabining identifikatsiya-markazli yondashuvidan farqli o'laroq, jamiyatning funksional jihatlarni ta'kidlaydi.

Ijtimoiy xavfsizlik nazariyasi konstruktivizm va securitization (xavfsizlashtirish) nazariyasiga asoslanadi. Konstruktivizmga ko'ra, xavfsizlik tahdidlari obyektiv emas, balki ijtimoiy qurilgan: ular nutqiy aktlar (speech acts) orqali shakllanadi. Masalan, siyosiy liderlar yoki elitlar biror masalani "eksistensial tahdid" sifatida taqdim etib, favqulodda choralar oqlashadi. Buzan va Wæverning ta'kidlashicha, jamiyat xavfsizligi jamiyatning "biz" identifikatsiyasini saqlashga qaratilgan bo'lib, tahdidlar jamiyatni yemirishi mumkin (masalan, tilni yo'qotish yoki madaniy ta'sir).

Nazariyaning asosiy komponentlari:

- Referent obyekt: Jamiyat (society) — bu davlatdan ajralgan, kollektiv identifikatsiyaga asoslangan birlik. Masalan, milliy guruhlar yoki etnik jamoalar.

- Tahdid turlari: Madaniy tahdidlar (kultural assimilation), demografik o'zgarishlar (migratsiya), ijtimoiy integratsiya buzilishi. Ushbu tahdidlar intersub'yektiv bo'lib, jamiyat a'zolari tomonidan qabul qilinishi kerak.

- Xavfsizlik sektorlari: Ijtimoiy sektor boshqa sektorlar bilan o'zaro bog'langan. Masalan, ekologik tahdid ijtimoiy identifikatsiyaga ta'sir qilishi mumkin.

- Eksistensial, obyektiv va sub'yektiv o'lchovlar: Eksistensial o'lchov hayotni saqlashga, obyektiv o'lchov institutlar va resurslarga, sub'yektiv o'lchov esa psixologik idrok etishga asoslanadi. Kopengagen maktabi bu o'lchovlarni birlashtirib, jamiyatni reifikatsiya qilishdan (jamiyatni mustaqil mavjudot sifatida ko'rishdan) qochishga harakat qiladi, ammo tanqidchilar bu jihatni zaiflik sifatida ko'rsatadilar.

Securitization Nazariyasining Batafsil Sharhi

Securitization nazariyasi xalqaro munosabatlar fanida muhim o'rin egallaydi va u Kopengagen maktabi (Copenhagen School) olimlari, xususan, Ole Wæver, Barry Buzan va Jaap de Wilde tomonidan ishlab chiqilgan. Bu nazariya xavfsizlikni obyektiv holat emas, balki ijtimoiy konstruksiya sifatida ko'rib chiqadi. YA'ni, biror masala (masalan, immigratsiya, iqlim o'zgarishi yoki pandemiya) xavfsizlik masalasiga aylanishi uchun u maxsus jarayon orqali "securitization" qilinishi kerak.

Bu jarayon nutqiy aktlar (speech acts) orqali amalga oshiriladi: kuchli aktyorlar masalani "eksistensial tahdid" (hayotiy tahdid) sifatida taqdim etadi, va agar jamiyat bu taqdimotni qabul qilsa, masalaga favqulodda choralar qo'llaniladi.

Nazariya 1990-yillarda paydo bo'lgan va an'anaviy xavfsizlik tushunchasini (faqat harbiy tahdidlar) kengaytiradi. U xavfsizlikni besh sektor bo'yicha tasniflaydi:

- Harbiy sektor: Davlat suverenitetiga tahdidlar (masalan, urush).

- Siyosiy sektor: Davlat institutlariga tahdidlar (masalan, inqiloblar).

- Iqtisodiy sektor: Iqtisodiy tizimga tahdidlar (masalan, global inqirozlar).

- Ijtimoiy sektor: Jamiyat identifikatsiyasiga tahdidlar (masalan, migratsiya orqali madaniy o'zgarishlar).

- Ekologik sektor: Atrof-muhitga tahdidlar (masalan, iqlim o'zgarishi).

Bu sektorlar orasida o'zaro bog'liqlik mavjud, va securitization har qanday sektorda sodir bo'lishi mumkin.

Metodologik Asoslar

Metodologik jihatdan nazariya post-strukturalizm va ijtimoiy konstruktivizmga asoslanadi. Asosiy metod — tanqidiy diskurs tahlili (Critical Discourse Analysis — CDA). CDA nutq va matnlar orqali kuch va ideologiyani o'rganadi. U quyidagilarni tahlil qiladi:

- Nutqiy aktlar (speech acts): Bu nazariyachi J.L. Austin va J. Searle ishlariga asoslanadi. Masalan, bir siyosiy lider "Bu virus millatni yo'q qilishi mumkin" desa, bu oddiy bayonot emas, balki securitization harakati.

- Ritorik strategiyalar: Metafora, giperbola, tarixiy analogiyalar ishlatiladi. Masalan, immigratsiyani "bosqin" deb atash orqali urush assotsiatsiyasi yaratiladi.

- Elita diskursi: Kuchli aktyorlar (prezidentlar, OAV, xalqaro tashkilotlar) diskursni boshqaradi. Oddiy odamlar kamdan-kam hollarda securitization boshlaydi, chunki ularga resurs va platforma yetishmaydi.

- Kontekst: Diskurs madaniy, ijtimoiy va siyosiy kontekstda tahlil qilinadi. Masalan, G'arbda "terrorizm" so'zi oson securitization qiladi, chunki 11-sentabr voqealari ta'siri kuchli.

Tadqiqotlarda CDA empirik ma'lumotlar (nutqlar, maqolalar, siyosiy hujjatlar) bilan birgalikda qo'llaniladi. Nazariya intersub'yektiv: xavfsizlik "aktyor" va "auditoriya" o'rtasidagi kelishuvga bog'liq.

Securitization Jarayoni Batafsil

Jarayon uch bosqichdan iborat, lekin u dinamik va muvaffaqiyatsiz bo'lishi mumkin (desecuritization — xavfsizlikdan chiqarish).

1. Securitization Aktyorlari (Securitizing Actors):

- Bu odatda elita: siyosiy liderlar, hukumatlar, xalqaro tashkilotlar (masalan, BMT), OAV yoki ekspertlar.

- Ular masalani "referent obyekt" (masalan, davlat, jamiyat yoki insoniyat) uchun eksistensial tahdid sifatida taqdim etadi.

- Misol: AQShda 9/11dan keyin Jorj Bush immigratsiyani "milliy xavfsizlikka tahdid" deb taqdim etdi, bu chegara devorlari qurilishiga olib keldi.

- Aktyorlarning muvaffaqiyati ularning obro'siga, resurslariga va kontekstga bog'liq. Masalan, avtoritar rejimlarda bu jarayon osonroq.

2. Auditoriya Qabuli (Audience Acceptance):

- Auditoriya — jamiyat, parlament, xalqaro jamoatchilik yoki maxsus guruhlar.

- Qabul qilish uchun tahdid "ishonarli" bo'lishi kerak: dalillar, emotsiyalar va madaniy rezonans ishlatiladi.

- OAV va ijtimoiy tarmoqlar rol o'ynaydi. Masalan, COVID-19da OAV pandemiyani "urush" deb taqdim etdi, bu jamiyatni karantinni qabul qilishga majbur qildi.

- Agar auditoriya rad etsa (masalan, dalilsiz bo'lsa), securitization muvaffaqiyatsiz bo'ladi. Bu demokratik jamiyatlarda tez-tez sodir bo'ladi, chunki bahslar mavjud.

3. Favqulodda Choralar (Extraordinary Measures):

- Masala securitization bo'lgach, u "normal siyosat" (demokratik qarorlar, shaffoflik) dan chiqadi va "favqulodda rejim"ga o'tadi.

- Choralar: qonunlarni to'xtatib turish, harbiy harakatlar, kuzatuv kuchaytirish yoki resurslarni qayta taqsimlash.

- Afzalliklar: Tez harakat qilish (masalan, pandemiyada vaksina ishlab chiqarish).

- Xavflar: Huquqlar buzilishi, diskriminatsiya (masalan, musulmonlarga qarshi choralar) yoki resurslar noto'g'ri ishlatilishi.

Desecuritization va Muqobillar

Securitization teskarisi — desecuritization: masalani xavfsizlikdan chiqarib, normal siyosatga qaytarish. Masalan, Yevroittifoqda iqlim o'zgarishi dastlab securitization qilingan, keyin esa ekologik siyosatga aylantirilgan. Bu jarayon foydali, chunki securitization doimiy bo'lsa, jamiyatni charchatadi va muammolarni hal qilmaydi.

Amaliy Misollar

- Immigratsiya va Ijtimoiy Xavfsizlik: Yevropada 2015 migratsiya inqirozida Viktor Orban (Vengriya) migratsiyani "madaniy tahdid" deb securitization qildi, bu chegara to'siqlari va qochqinlarga qarshi choralar olib keldi. Auditoriya — millatchi guruhlar.

- Salomatlik va Pandemiya: COVID-19da ko'p davlatlar virusni "milliy xavfsizlikka tahdid" deb ko'rsatdi. Natija: chegaralar yopilishi, majburiy maskalar va vaksinatsiya. Bu securitization muvaffaqiyatli bo'ldi, lekin fuqarolik huquqlarini chekladi.

- Ekologiya: Iqlim o'zgarishi BMT nutqlarida "insoniyat hayotiga tahdid" deb taqdim etilmoqda. Misol: Parij bitimi — bu securitization natijasi, ammo favqulodda choralar (masalan, uglerod solig'i) hali to'liq emas.

- Kiberxavfsizlik: Rossiyaning 2022 Ukrainaga hujumi fonida kiberhujumlar securitization qilindi, NATO tomonidan maxsus fondlar yaratildi.

Tanqidlar va Cheklovlar

Nazariya kuchli bo'lsa-da, tanqidlar mavjud:

- Yevropamarkazlilik: Kopengagen maktabi G'arbiy kontekstga asoslangan, rivojlanayotgan mamlakatlarda (masalan, Afrika) securitization boshqacha bo'lishi mumkin.

- So'zsiz Securitization: Nazariya asosan nutqqa e'tibor beradi, lekin tasvirlar, harakatlar yoki texnologiyalar (masalan, dronlar) ham securitization qilishi mumkin.

- Kuch Balansi: Kim securitization qila oladi? Kuchsiz guruhlar (masalan, qochqinlar) ovozi eshittira olmaydi.

- Normativ Muammolar: Securitization huquqlar buzilishiga olib kelishi mumkin, shuning uchun ba'zi olimlar uni "xavfli" deb hisoblaydi.

- Empirik Cheklovlar: Jarayonni o'lchash qiyin, chunki "qabul qilish" subyektiv.

Metodologiya intersubektiv va konstruktivist bo'lib, kvalifikativ tadqiqot usullariga asoslanadi: matn tahlili, intervyular va NVivo kabi dasturlar yordamida ma'lumotlar ishlov beriladi. Masalan, Yevropa Ittifoqining migratsiya siyosatini o'rganishda siyosiy nutqlar tahlil qilinadi. Shuningdek, psixologik yondashuvlar (social psychology) qo'llaniladi, chunki identifikatsiya psixologik jarayonlar orqali shakllanadi.

Metodologiyaning zaifliklari: identifikatsiyaning noaniqligi (qaysi jamiyat referent obyekt?), elit-markazli yondashuv (oddiy odamlar roli kam baholanadi) va evrosentrizm (nazariya G'arb kontekstida ishlab chiqilgan, ammo global qo'llashda muammolar mavjud). Tanqidchilar, masalan, metodologik oq tanlilik (methodological whiteness) va sivilizatsiyaviy yondashuvni ko'rsatadilar.

Nazariya tanqid qilinadi, chunki u jamiyatni reifikatsiya qiladi va psixologik jihatlarni yetarlicha hisobga olmaydi. Masalan, ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan, identifikatsiya dinamik va o'zgaruvchan, ammo Kopengagen maktabi uni statik ko'radi. Shuningdek, raqamli tahdidlar (cyber security) kontekstida nazariya kengaytirilmoqda, masalan, raqamli katastrofalar jamiyat identifikatsiyasiga ta'sir qilishi mumkin.

Qo'llanishlari: Yevropa Ittifoqi migratsiya siyosati, Skandinaviya mamlakatlarida jamiyat himoyasi, shuningdek, Osiyo va Afrikadagi etnik mojarolarda. Masalan, Tokugava davridagi Yaponiyada securitization jarayonlari o'rganilgan.

Ijtimoiy xavfsizlik fenomeni zamonaviy xavfsizlik tadqiqotlarida muhim o'rin tutadi, chunki u global tahdidlarni jamiyat nuqtai nazaridan o'rganishga imkon beradi. Nazariy asoslari konstruktivizmga, metodologik asoslari esa diskurs tahliliga asoslangan bo'lib, bu kontsepsiya doimiy rivojlanmoqda. Ushbu asoslar orqali jamiyatni davlatdan ajratib, uning o'ziga xos dinamikasini tushunish mumkin.

Munozara bo'limi. Ijtimoiy xavfsizlikning nazariy asoslari ko'plab ilmiy maktablarda turlicha talqin etiladi. Ayrim olimlar uni iqtisodiy xavfsizlik bilan bog'lab ko'rsa, boshqalar ijtimoiy barqarorlikning ma'naviy va madaniy jihatlarga urg'u beradi. Shu sababli ijtimoiy xavfsizlikning integral modeli ishlab chiqilishi zarur. Bundan tashqari, ijtimoiy xavfsizlikni ajrat davlat siyosati doirasida emas, balki fuqarolik jamiyati institutlari va xalqaro hamkorlik mexanizmlari orqali ham ta'minlash lozim.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy xavfsizlik fenomeni jamiyatning barqaror rivojlanishi va inson omili bilan chambarchas bog'liqdir. Uning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqish orqali:

Ijtimoiy xavfsizlikni ta'minlashda davlat, fuqarolik jamiyati va nodavlat sektor o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish.

Ilmiy tadqiqotlarda ijtimoiy xavfsizlikning integrallashgan konseptual modelini ishlab chiqish.

Ta'lim tizimida ijtimoiy xavfsizlik madaniyatini shakllantirish bo'yicha maxsus dasturlarni joriy etish.

Ijtimoiy xavfsizlik monitoringi uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish.

ADABIYOTLAR

1. Aleksandrowicz T. R., Tożsamość nauk o bezpieczeństwie, [in:] Tożsamość nauk o bezpieczeństwie, S. Sulowski (ed.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.
2. Bezpieczeństwo społeczne w XXI wieku w ujęciu socjologicznym, pedagogicznym, prawnym i nauk o zarządzaniu, M. Such-Pyrgiel (ed.), WSGE, Józefów 2013.
3. Bezpieczeństwo społeczne: pojęcie, uwarunkowania, wyzwania, A. Skrabacz, S. Sulowski (ed.), Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012.
4. Bezpieczeństwo wewnętrzne Rzeczypospolitej Polskiej, B. Wiśniewski (ed.), AON, Warszawa 2004
5. Biernat T., Gierszewski J., Poczucie bezpieczeństwa społecznego młodzieży w małym środowisku, Akapit, Toruń 2013.

6. Gierszewski J., Bezpieczeństwo socjalne, społeczne a bezpieczeństwo społeczne państwa w ujęciu systemowym i sekurytyzacji, WSAiB, Gdynia 2015.
7. Hafemeister D., Physics of Societal Issues: Calculations on National Security, Environment, and Energy, Springer, New York 2014.